

Location of Resistance

Strategies of Archaism, Fascinism and Reflexivity

Chapter 1

Life in Postmodern Middleclass culture

Het pluralisme van gematigde tegenspraken

In onze Europese cultuur domineert de middelmaat van de middenklasse. Verschillen zijn er, maar geen van hen mag worden bestempeld als doorslaggevend. Dit pluralisme van gematigde tegenspraken wordt gekenmerkt door een maximum aan variatie en differentiatie. Het is een nivelleringsproces onder het mom van de gefragmenteerde samenleving: ideologisch fanatisme, allerlei soorten utopieën en totaliserende dromen worden gediskwalificeerd. Men gaat liever gematigd om met conflicten. Het is de hegemonie van de gelukzalige middelmaat der aardse goederen. Dit betekent geenszins dat er geen verschillen zijn. Verschillen worden echter op velerlei manieren — uit angst voor het bedreigende effect — geneutraliseerd of gemarginaliseerd. Deze culturele dominantie vindt haar uitdrukking door een abstract systeem van ideologieën van gelijkheid en mogelijkheden, socialisme, functionalisme, progressie, wetenschap, etc. In de stedelijk uitleg zien we dat aan ruimten met een hoge mate van abstractie. Horizontale grids met geometrische monofunctionele straten en in verticale richting grids van skyscrapers ordenen de stad. Verschillen in activiteit en functie zijn ruimtelijk van elkaar afgeschermd om een mogelijk conflict te vermijden¹.

Time-space distancing

In traditionele samenlevingen is de interactie tussen mensen en objecten van lange duur, diffuus, uniform en locatie gebonden. In de postmoderne samenleving daarentegen zijn zulke interacties, doordat mensen en objecten snel en vaak circuleren; vloeiend, intens, divers en cosmopolitisch. Dit proces heeft de socioloog Giddens "time-space distancing" genoemd. Massaal reizen per vliegtuig, enorme netwerken van auto en digitale snelwegen leidt er toe dat niet alleen objecten, maar ook de betekenis van subjecten en hun onderlinge sociale relaties worden uitgehold. In dit systeem is weinig ruimte voor het zien van de consequenties van de werkelijkheid. Dingen en mensen raken "disembedded" van ruimte en tijd. Het is de schizofrene situatie waar alles zo dichtbij zo verweg is. Het ontbreekt in deze stad aan een grid met minimale oriëntatie. Wat rest is een periferieke hyperspace zonder enig overheersend centrum. De postmoderne stad mag een pittoreske stadscentrum hebben, bestaan uit buitenwijken met boulevards en main streets met Mc Donalds, Bennettons en genummerde huizen, maar niets in deze ruimte of tijd representeert de macht van de status quo of nog noodzakelijker is location of resistance. Er wordt een werkelijkheid gesimuleerd die nauwelijks een afspiegeling is van politiek handelen. Machtverschillen verdwijnen uit beeld.

¹

See also Richard Sennett, *The Conscience of the Eye*, 1991

Absolute & relative localization

In deze middenklasse samenleving leven drie klassen van bewoners. Deze drie hebben mede door het verschil in mobiliteit een andere identiteit. Ten eerste de professionele-manager die het meest footloose is. S/he circuleert over grote afstanden heen en weer op vakantie en als s/he werkt. Het zijn postmoderne nomaden die overal en nergens vergaderen, lezingen geven en beslissingen nemen. Ze voelen zich overal altijd at home. Veel bagage nemen ze niet mee. Representatief voor de dag kunnen komen en op ieder moment, via electronic device of transportmiddel, de deur van thuis kunnen bereiken zijn de enige levensvoorwaarden die tellen. Als gentrifiers in den vreemde — hoofdzakelijk in stedelijke centra — consumeren ze tourist achtige diensten die hen het gevoel van thuis geven. Voor hen is de locatie uiterst relatief, leeg en abstract. Minder mobiel zijn de vaardige handarbeiders en de witte boorden werkers. Zij hangen de touristische nomade uit gedurende zomervakanties. Zij forensen en ontspannen voornamelijk binnen nationale grenzen. Ze bezoeken plekken die het evenbeeld zijn van thuis met immer brandende zon. Plekken veilig en vol pittoreske anekdotes. Zoals wel vaker in de geschiedenis is de traditionele nomade ook nog steeds in den lande. Het zijn de immigranten uit de arme achterlanden van de eerste wereld die naar de stedelijke centra — met name — in het westen trekken. Deze nomaden circuleren niet. Als onderklasse verhuizen ze naar locaties waar ze maar moeizaam kunnen aarden. Ze verlaten hun culturele achterland op zoek naar een betere kans om te overleven. Eens in de zoveel tijd keren ze terug naar hun thuisland. En leven in getto's net buiten de oude stadskern. Met vallen en opstaan proberen ze een nieuw thuis te creëren naast de autochtone drop-outs in de getto's. They "shine the shoes", zoals Chomsky het noemt, van de hogere klassen.

Afhankelijk van klasse wijzigt de identiteit van het wonen natuurlijk sterk wanneer men ouder wordt. Relatieve lokalisering kan dan van de agenda verdwijnen omdat het ontbreekt aan financiële middelen. In dat geval komt de armoedige absolute locatie in het zicht.

Chapter 2

Location of resistance: Archaïsm, Fascinism and Reflexivity

Three architectural strategies: Archaïsm, Fascinism and Reflexivity

In de hierboven geschetste maatschappelijke conditie van de eerste wereld onderscheid ik drie architectuur strategieën. Ze verschillen alledrie hevig van mening maar een ding hebben ze gemeen: ze localiseren verzet. Het zogenaamde Archaïsme, Fascinisme en Reflexivisme lokaliseren alledrie een realiteitsmoment dat zich hoe dan ook verhoudt tot de gespleten, versnelde, artificiële moderne leefwereld. Het Archaïsme en het fascinisme bereiken dit verzetsmoment door hun projecten een kunstzinnige dimensie mee te geven. Deze esthetische poëzie maakt het beide strategieën mogelijk te ontsnappen aan de het banale van everyday life. Het alledaagse leven wordt in aanraking gebracht met het verhevene, de kracht van het onbenoembare. Dit verheven gevoel gaat alle rationele registers te buiten. Ze proberen los van het dagelijkse leven, dat zijn onzichtbare weg van commodification vervolgt, een poëtische ideale leefwereld te realiseren. Ze verhouden zich dan niet langer tot de leefwereld waar ze uit voortkomen. De één is op zoek naar het archaïsche van het *heimliche*, de rebirth of authenticity, een pauze, een stilte in het vluchtige leven. De ander is gefascineerd door het *unheimliche* geïnitieerd door de technologie en de virtualisatie van onze samenleving. Here, the spectator's empathy is not held by thingculture but by a suggestive, evanescent, even hypnotic atmosphere. Deze vormen van verzet zijn romantisch. Nietzsche schreef al over de Romantiek dat daarin elke kunst en elke filosofie kan worden beschouwd als een hulp- of geneesmiddel in dienst van een groeiend, strijdend leven en dat daarin altijd lijden en lijdenden worden verondersteld. Volgens Nietzsche zijn er twee soorten lijdenden: "allereerst zij die lijden aan de overvloed van het leven, die een dionysische kunst willen en eveneens een tragische kijk op en een tragisch inzicht in het leven en vervolgens zij die lijden aan de verarming van het leven, die door kunst en kennis ofwel rust, vrede, een kalme zee en verlossing van zichzelf zoeken, dan wel roes, overdrijving, bedwelming, waanzin. De dubbele behoefte van de laatsten vinden we terug in elke romantiek in de kunst en kennis."² Het Reflexivisme ziet niets in een dergelijke romantische escapade. Vooral als dat betekent dat eigenschappen en gevoelens middels een harmonie van vorm en disciplineren van mensen wordt bewerkstelligd. Zij is eerder uit op een *discontinuity which forms a part of a politicized aesthetic in which discontinuity breaks with the charm of spectacle in order to awaken the user's critical intelligence into the aesthetic of political involvement and self-reflective responsibility*. Ieder project biedt dan ruimte aan een reeks van gebeurtenissen waarin *everyday realities are illuminated from the social conjunctures of which they emerge, while also reminding their users or spectators of the artificiality of their mimesis*.

2

Friedrich Nietzsche, Die fröhliche Wissenschaft, 1882

Deze vormen van verzet signaleren we ook in een aantal European 3 winners en runners-ups. Steeds na een korte typering van één der strategieën zal ik in een select aantal plannen proberen aan te stippen hoe zij verzet lokaliseren. De achterliggende vraag zal steeds zijn wat voor gevolgen deze vormen van verzet hebben voor de kwaliteit van het wonen in de stad nu.

Archaistic resistance: touchstone of authentic experience

Archaism hopes to barricade itself against the destructive force of racing Modernisation. It refuses to accept the consequences of endless acceleration and tries to find a way of resisting it. Archaism seeks an escape from historical dialectics in the "primitives" of existence. It studies the enduring attributes of the topos with the aim of thereby giving mankind his identity. Archaism resists postmodernism by appealing to a timeless prehistory in which man supposedly still lived in innocent symbiosis with his cosmos. Although this strategy is unavoidably a representation of the symbiosis itself, so that the cerebral aloofness of modern man continues to apply with undiminished force, it does in fact offer a 'way out'. The real object, the authentic thing, the phenomenology of space and material, the innocence of ritual: these are the things we share with all peoples in all times. Archaism insists on an architecture of reality, an architecture you can feel with your eyes. Archaism concentrates on the solid stuff, the touchstone, the centre of cosmology. Its method is the return of the *thing*, the *referent*, the *ground* on which all else is based. Het is een natuurlijke orde via the haptic, antropological and spiritual realm. De provinciale identiteit, het rurale, het natuurlijke landschap en tijdeloze tradities zijn de uprooted betekenisgevers in een cosmopolitische pot-pourri van urbane difference en complexiteit. Het esthetische zijn dat het opwerpt is incompatible met het morele leven. Het authentieke, de worteling de aarde, etc. zijn alle fenomenen om de vervreemding op afstand te houden. Het esthetische object manifesteert een orde waar geen adequaat concept voor kan worden gevonden. In deze dingcultuur is betekenis niet mogelijk (grassable) door forms of reason.

Three kinds of Archaism

1) De meest statische en conservatieve vorm van archaïsme is te vinden in het plan 'A house for students' van Katrin Lahusen (BRD) in Pavia (KD 753, I). Het *heimliche* komt hier symbolisch en extreem monumentaal tot leven. Studenten worden gehuisvest in gevangencellen. Deze woonhokken grenzen aan een kloostergang rondom een rechthoekige publieke ruimte met monumentale trappen. Archetypische vormen staan hier voor de letterlijke vertaling wat Heidegger *Das Geviert*³ noemt. Hier wordt het huiselijke, wat de student zo mist na het verlaten van het ouderlijk huis, met één dictatoriaal collectief gebaar hersteld. Het open plein met gaanderijen, trappen en gemeenschappelijk binnenplaats geeft de bewoners the fourfold of heaven and earth, divinities and mortals terug dat zij zullen missen in hun private wooncel. "Stedelijk leven in het groen" van Renate Abelmann (BRD) in Neuruppin (D-841, BRD) getuigt ook van monumentaal archaïsme. Deze potloodtekeningen herinneren aan de projecten van Tessenov. Hier komt een

3

It is the fourfold of heaven, earth, divinities and mortals. Heaven stands for the cosmos, the course of the seasons, the cycle of the day and night; the earth is there to support, as life-giver; the divinities are the beckoning messengers of the godhead; and the people are called mortals because, in contrast to animals, they meet their Maker instead of just dying.

Heimatkultuur tot leven door een eenvoudige stedelijke vorm te repeteren. De woningen zijn evenals in het plan van Lahusen ondergeschikt aan de stedelijke hoofdvorm. Het *heimliche* is hier kleinburgerlijk. Het project van Gordon Haslett (GB) en Johannes Bosch (NL) in the agora district, Pyrgos (BH 025, G) probeert open ruimten in de stad te maken die zich distantiëren van "... the bombardment of information and entertainment, places of reconciliation, places to think for ourselves". Het plan beroept zich op de Griekse agora. Tevens brengen de woningen, door hun abstracte ruimtelijke geleding en materialisering, de bewoner in contact met de primaire kracht van de natuur. Het chaotische stedelijke leven kan niet binnendringen. De gebruiker kan onmogelijk ontsnappen aan de volheid van de pure natuurlijke existentie van klimaat, licht, water en geluid.

2) In de voorafgaande plannen wordt het archaïsche verkregen door een hoge mate van abstractie. Het individuele wonen en de collectieve identiteit krijgen betekenis door symboliek en spiritualiteit. Sociale relaties doen niet ter zake. Het wonen als gebeurtenis structureert de identiteit van het plan niet. Dit kan geïllustreerd worden aan de hand van een archaïsch plan dat primair het antropologische zijn benadrukt. Emanuela Curtoni's (I) plan in Quarrata (ES 932, I) bereikt dit door een informele dorpsstructuur van woningen, pleinen, straten en collectieve functies te ontwerpen. Zonder tussenkomst van de auto ontmoeten de mensen elkaar in een zachtaardig landschap. Vrijwel alle balkons en ingangen zijn gericht op de publieke ruimte. Het is een glijdende schaal van private, semi openbare en openbare ruimten. Wonen moet gezellig en comfortabel zijn. Andere belangrijke fenomenen krijgen geen kans in dit pittoreske huttendorp.

3) Het archaïsme is uit op wat de socioloog Giddens "ontological security" noemt. Een sense of continuity and order in events waarbij "bracketing" ervoor zorgt dat je uit de chaos orde creëert voor het individu. Deze wijze van protective cocooning vinden we terug in grootschalige woningbouwplannen. Voor deze projecten stond de kasbah model. In overeenstemming met het landschap schakelen zij courtyard woningen. De auto is aan het zicht onttrokken. Een netwerk van alleys ontsluit de laagbouw woningen. Duurzame antropologische en natuurlijke fenomenen spelen hier de hoofdrol. Felippe Pich-Aguilera (E) en Guillermo Maluenda (E) in Alguazas (FG 111, E), Armand Nouvet, (FR) Marc Reynaud (FR), Cyrille Veran (FR), Thibaud Babled (FR) en Laurent Berger (FR) in Saintes (ID 555, FR) en Florian Riegler (BRD) en Roger Riewe (AU) in Giubiasco (RR 556, S) maken allemaal een kasbah die je beetje bij beetje ontdekt. Een stad ontstaat door het 'oneindig' schakelen van de patio-woningen. Het meest doorgewerkte voorbeeld hiervan is van Frederic Bonnet (FR) en Marc-Pierre Bigarnet (FR) in Alicante (FM 093, S). Verankerd in een berglandschap plaatsen zij een reeks woningen rondom patio's die volop kunnen genieten van het uitzicht. Landschap, park, woning, openbare en private ruimte maken samen een woon idylle.

In al deze plannen vinden we een horizontale wereld van belonging en/of participatie. Het is de glorification of the (peasantry) village. Wonen is niet stedelijk. Je leeft in harmonie met de natuur en je burens. Adna Ferrin Weber schrijft in de 19e

eeuw: "Every man of the world knows that isolation and solitude are found in much higher degree in the crowded city than in a country village, where one individual's concerns are the concern of all." Het archaïsme kiest voor de politiek van het persoonlijke als reactie op de abstracte politiek van de publieke sfeer. Het wonen is volgens hen conservatief en hoort thuis in the warm seclusion of a traditional community. Architectuur is voor hen niet geschapen om kunst te bedrijven. Het kan zich die vrijheid niet permitteren omdat ze gebonden is aan praktische voorwaarden van gebruik. Het bouwen van onderdak, condities scheppen voor goed wonen kan niet kritisch zijn omdat daarmee de dienende functie van de architectuur verloren gaat. Archaïsme houdt daarom vast aan langdurige eeuwige waarden. In de loop der tijd schuiven betekenissen echter op. Op de lange duur vervreemden ze hun bewoners van het heden.

Fascistic resistance: relative nomadic localization

The second strategy is called Fascinism. For this movement, the surface is the deepest thing there is. Representation *is* reality, in an endless semiosis. We can never stop this process, only succumb to it in fascination. How does the global village work? Despite its inhabitants. With autonomous chains of meaning-assignation and social processes. Fascinism treats us to a bombardment of images partly torn from their historical and functional contexts, obscene fragments. The architecture of Fascinism is a construction in name only. It is dematerialized on all sides into a communication medium in which it is possible to "write" meanings of every kind. Hence this tendency is "post-historical", post-humanistic and post-structuralist, outside dialectic history, beyond Utopia and intertextual. What remains is an universe of signs that may be viewed positively as the source of an immense freedom, or negatively as a terror of simulacra in a pluriversum of so many different micromeanings that every distinction is erased. However you look at it, it is a waste of time seeking anything 'behind' anything else — and certainly seeking truth behind a form. Taking into account a whole complex of social, cultural and technological factors, they aim at an architecture that is up to date. Everything must be represented in this architecture. The media keep watch on everything, and even go so far as to stage reality. In positive terms, this architecture is a hypersensitive reaction to what is actually going on in our culture. Fascinism appeals to the eye of television, to the binary brain of the computer, to artificial intelligence.

Three kinds of Fascinism

1) Martine Grousse (FR), José Calvera (FR) en Thierry Mazellier (FR) broeden in Berlijn (DT 713, BRD) drie kolossale afgeplatte eieren uit. Wonen is niet statisch maar dynamisch en nomadisch. In deze eieren treffen we dan ook niet meer aan dan een efficiënte opnamestructuur. Iedere bewoner kan zijn of haar transporteerbare huis erin parkeren. De nomade woont in een caravan. Verdichting, transparantie en flexibiliteit zijn hier de keywords. Iedere specifieke identiteit verliest hier haar waarde. Zelfs de caravan verliest zijn identiteit. Het unieke van de caravan gaat verloren door het weglaten van de toeristische landschappelijke context. Wat rest is een leeg teken. Een ander evident voorbeeld van Fascinisme is het super transparante project van Marie-France Baldran (FR) en Barbara Salin (FR) Il Giardino Ritrovato,

in Pavia (GB007, I). Achter een lange transparante muur, evenwijdig aan een autoweg, bevinden zich glazen dozen met woon- en werkfuncties. Onder de grond bevinden zich publieke ruimten. Het parkeren is verborgen in landschappelijk groen. Ook dit plan accepteert de huidige leegte. Het is een spiegel van onze tijd. Silhouetten bewegen achter transparant en half transparante panelen. Ze bieden een neutraal platvorm aan waar iedereen zijn eigen invulling kan bepalen. Het is de technische doel-rationele ruimte. De architectonische kleur zit in de constructie en de glazen muren. Alles daaromheen is vrijgegeven. Het esthetische beeld van de architect kan desniettemin nooit verbleken. Dit geldt ook voor de Oceaan stomer "Survival" van Arthur van den Broek (Aust), in Hertogenbosch (LC 369, NL). Een extreem lange Unite d'habitation is gevuld met woningen voor ouderen, jongeren, families, alleenstaanden en allerlei leisurfuncties. Dit is wederom een superstructure waarin allerlei processen zich afspelen zonder enige bestemdheid mee te krijgen. Een stedelijke chaos zonder orde. Behalve de poëzie van het schip zelf.

2) Niet in alle plannen is deze onbestemdheid en autonome architectuur zo kolossaal. Er zijn ook plannen die laveren tussen oneindige laissez faire en uitgesprokenheid. Hugo P. de Clercq (NL), Jurgen R. van der Ploeg (NL), Pieter A. Weijnen (NL), in Hertogenbosch (XX470, NL) realiseren met "Femme Fatale" een ruraal klimaat dat ondanks een dorpse typologie niet dorps is. Met het vocabulair van het archaïsme bereiken ze het omgekeerde. Iedere woning wordt omringd door gesloten muren met kleine openingen waardoor de woning zich oriënteert op de interne patio. Het is de introverte repetitie van de eenzame vervreemde stedeling. Straten bestaan niet meer. Een abstract repeterend patroon wordt afgewisseld door een lege steeg met langszij repeterende deuren. Het is het ironische theater van de burgerlijke cultuur. Er bestaat niets meer buiten de woning behalve oppervlakkige esthetiek. Reinier H. de Graaf (NL) en Don J. Murphy (GB) maken met "Heaven can Wait" in 's Hertogenbosch (MG 256, AE 101) eenzelfde ironische of eigenlijk sarcastische geste. Op een fabelachtige manier puzzelen ze een oneindig aantal senioren woningen in één meanderende monumentale ruimtefiguur. De golden age people worden in de woningen zelfs gestimuleerd om veel trappen te lopen. Het landschap binnen de muren van het superblok met water, steen en groen ademt de verstilte sfeer van een crematorium uit. Dit tangram van woningen representeert perfect hoe de samenleving denkt over de bewoner op leeftijd. Opbergen in de verstilte natuur. Het enige wat ze kan redden is een overdaad aan esthetiek. Ook in het plan van Hannes Ehrensperger (CH) en Thierry Roagna (CH) in Yverdon (CH 702, CH) wordt de geproduceerde commodity van de middenklasse de nieuwe identiteit van het wonen. De Individuele units staan niet meer in relatie tot elkaar. Parkeren, wonen en openbaar gebied met winkels worden domweg op elkaar gestapeld als onafhankelijke lagen. Ze worden door een niet gedefinieerde lege openbare ruimte met elkaar verbonden. Het design geeft de leegte een groot stedelijke sfeer zonder enige programmatische inhoud. Je beweegt je door een leegte van functie naar functie.

3) Eric Pajot (CH) en Antoine Ris (CH) in Meyrin (AE 101, S) projecteren een groot bomenvierkant tussen woningstroken uit de jaren 60. Daaronder wordt geparkeerd.

Deze groene open leegte vormt het middelpunt van het project en moet de identificatie van de afzonderlijke delen bevorderen. Het groene woud van bomen is hier ingezet als teken van gemeenschappelijkheid zonder een landschappelijke activiteit te zijn. Het teken van de natuur werkt hier als esthetische interface tussen stedelijkheid en woning. Natuur als cosmetisch symbool.

Het stedelijke, artificiële landschap brengt fascinisten in verrukking. Utopie is heterotopia. De locatie is globalized. De stad is niet langer zoals bij de verlichting emancipatorisch maar kosmopolitisch. De anonimiteit van het burgerlijke individuele wonen en de stedelijke conditie, los van het te huisvesten programma, spreekt haar aan. Ontheemding is voor hen de weg naar de nieuwe tijd. All in all, viewed positively or negatively, the superego stays on top: you, the architect, can not know how things are, no, the here and now of current reality is always one step ahead. Anyone who wishes to disobey is suffering from hope for the past or yearning for the future (or vice versa). Hence Fascinism is free of nostalgia, but by no means free of other impositions. Mandatory submission to the "course of things", to a historical/futurological Zeitgeist, is a present-day variant of the seductions of totalitarianism.

Hence this strategy is vulnerable to the same criticism as has been applied to cultural relativism: it offers no moral criterion to help us chart a course into the future. At the same time, the fascist refuses to recognize the ethical choice implicit in this observation. Toch leveren zij verzet door de huidige condities grotesk te etaleren. Hun overdreven, vaak banale metaforen tonen wat anders zo abstract en onzichtbaar blijft. Vaak zijn het echter kunstzinnige grappen waar moeilijk in te wonen valt.

Reflexive resistance: subversive location

Het archaïsme trekt zich terug. *Back to Basics* is hun devies. De fascinisten laten zich hypnotiseren door de terrifying beauty of our culture. Het fascanisme stelt zich naïef positief op. Beide realiseren ze een separate wereld. Geraffineerde esthetiek stimuleert bij gebruiker en beschouwer een *Aufklarisch* moment. Een subliem gevoel valt het ego ter deel. De collectieve hoop wordt vervangen door de fetisj van het individuele artistieke talent. Ik vraag me af of deze esthetische strategie in de consumptie maatschappij de commodification van ons bestaan kan relativiseren. *Reflexive works break with art as enchantment and calls attention to their own factitiousness constructs*. De media en consumptie in de metropolitane cultuur worden door reflexive resistance niet ontkent. Integendeel: een architect moet de eigen manipulatie en die van de opdrachtgever zichtbaar maken in het werk, door te verwijzen naar de gangbare coderingen. Het werk is ervaarbaar als artificieel, als constructie: als ideologisch instrument in de permanente discussie over tegenstellingen in de sociale werkelijkheid. Het is het ontwikkelen van een architectuur waar existentiële behoeften gelijk op gaan met een kritiek op de maatschappelijke conditie. Dat betekent dat niet zozeer de autonomie van de discipline of van het kunstenaarschap — op zoek naar een herkenbaar auteurschap — een garantie biedt voor reflexiviteit, maar vooral de bereidheid om — afhankelijk van de operationele schaalniveaus — het eigen professionele terrein te relateren aan het te huisvesten programma, in relatie tot het programma van de contextuele

situatie. Het is een strategie of resistance die door reflectiviteit, en niet zozeer een oplossing buiten de status quo om, een mogelijkhedenzin ontwikkelt die huist in onze contemporaine situatie. Het wonen in de stad is dan in eerste plaats een plek waar het kritisch omgaan met de situatie waarin je je bevindt een onderdeel is van je existentiële bestaan. Als het even kan stimuleert deze reflexivity steeds opnieuw de lokalisering van het zijn. Het *Heimliche* is dan location of reflexivity. Het wonen is zo niet alleen rust en comfort maar ook een ambigue plaats van tegenstellingen en alternatieven.

Two kinds of Reflexivity

Het organiseren van activiteiten is eerste prioriteit voor Reflexivity. Dit kan een orde zijn van extreme flexibiliteit of juist exacte bestemming. Conflictuerende tekens en acties moeten niet verloochend worden, maar in een ander verband geplaatst worden. Deze verdraaiing moet de gebruiker's aanwakkeren tot kritische actie. In een aantal European plannen vinden we abstracte structuren van Reflexivity. Deze projecten organiseren vooral de uitwisseling tussen verschillende functies. Het probleem van deze abstracte relatie schema's, met subtiele transition zones tussen functies, is dat de architectonische uitwerking ontbreekt.

1) Peter Bergmann (CH), in Yverdon (AP 321, CH) maakt een plan waarin het woonklimaat slechts bij de gratie van verschillende openbare en private functies kan bestaan. De gebruikers worden, onder een stedelijk dak, geprikkeld om hun werk- en woonplek een plaats te geven. Deze structuur biedt geenszins een neutraal podium aan. Het is een verfijnd mechanisme van vrije keuze en striktheid. Van kleinschaligheid en stedelijke schaal. Het is een nomadische resistance in een stedelijk landschap met duidelijke openbare en private gebieden. Hoe dit in de praktijk beheerst en architectonisch aangepakt moet worden is niet duidelijk. Helena Njiric (Kroatië) ontwikkelt in Hertogenbosch (XX384, NL) een 'Structural dyke' die aansluiting zoekt bij het Nederlandse landschap. Horizontale vlakken hebben meer betekenis dan gevels. Het plan is zeer schematisch en ruimtelijk moeilijk te doorgronden. Dit project blijft hangen in een graphic retoric written large. Echter als ruimtelijke organisatie van zeer veel verschillende programma's is het een schema met potentie. We zien verrassende uithollingen en uitstulpingen. Jong en oud, werk en vermaak, natuur, artificiële natuur en verstedelijking kruisen elkaar. De verschillende gebeurtenissen staan centraal en niet de ontmoeting van het sfeervolle design zonder inhoud. Alexios Dallas (GR), Katerina Diakomidou (GR), Konstantinos Papandreou (GR), Nikolaos Charitos (GR) en Nikolaos Nikodimos (GR), in Meyrin (AI 379, CH) ontwikkelen een drietal ruimtelijke landschappen die zich als abstracte systemen verankeren in de urbane omgeving. The non-environment van de "un-completed modernity" uit de jaren 60 wordt verdicht en gerevitaliseerd door een reeks van "articulated voids" van open en publieke ruimten. De ruimte is niet alleen gevuld met functies maar herbergt ook "relief" kwaliteiten. Normaliter verwachten we dat alleen in het natuurlijke park. Hier wordt dat bereikt door de encensering van een stedelijk landschap waar voids en auto's hun spel spelen. Het wonen is van intieme, *heimliche* aard. Het project is een afwisselend spel van openbare en uiterst private gebieden. Van leegte en volheid, distantie en

nabijheid. Vele lagen opereren en kruisen elkaar in dit stedelijk landschap zonder voor elkaar onder te doen. De kwaliteiten van het *heimliche* en *unheimliche* ontmoeten elkaar. Of de drie voorgestelde landschappen in de realiteit ook echt zullen werken valt niet af te zien aan de hoge mate van abstractie van het plan.

2) Meer dan de voorafgaande plannen denken Michel Mossessian (FR) and Miguel Ruano de Oleza (ESP), in Liège (QB 101, B) na over hoe het nieuwe wonen in het virtuele tijdperk architectonisch en ruimtelijk moet functioneren. New stages are introduced for habitation in the dense historical fabric of Liege. Ze willen de rijkheid van het stedelijke leven revitaliseren door publieke, private en werkruimten aan elkaar te relateren. Ze spelen in op het thuis werken via modem en computer. In de woning bevindt zich tussen *the living room and the upper bedrooms* een telecommunicatie en computer ruimte. Deze werkruimte bevindt zich voor de woning. Het is een vooruitgeschoven post tussen autoweg en steeg. Daarachter bevindt zich de woning. Met een luchtbrug over de steeg bereikt men deze werkplek met uitzicht op de stad. *The "empty theatre" of our past lives in the old city is revitalised. but the stages of tele-working, sleeping, living and cooking, which are partly the outcome of commodification and modernization, are not critically reconsidered.*

Epilogue

Pluralism as panopticum: the necessity of Reflexivity

Voor de middenklasse komt de digital highway in zicht. Alles kan in de private sfeer beleefd worden. Het gevoel van gemeenschap bereikt men door in te loggen op online services. Naast het telewerken via computer en modem kan ook de vrijetijd en homeshopping in de private sfeer plaatsvinden. Niets hoeft men meer te bezoeken, alles kan men via het beeldscherm bereiken. Het individu kan kiezen. Alles doe je individueel en je kunt overal werken zonder je lichaam te verplaatsen. Echter schijn bedriegt, alles wat je binnenhaalt is commodified. De keuze is niet vrij maar wordt gecontroleerd door de consumptie industrie. Pluralisme als panopticum. Ook voor de armen lijkt een dergelijke toekomst in het vooruitzicht te liggen. Een nederlandse firma ontwikkelde onlangs een thuis voor slechts 450 dollar (inclusief televisie) met een oppervlakte van 6m². De televisie draait op een dak van zonnepanelen.

In dit samenlevingsscenario lijkt de architectuur haar culturele kracht te verliezen. Ze is niets meer dan functionele drager van commodification. Haar culturele rol is dan achterhaalt. Steeds essentiëler wordt in deze samenleving de noodzaak tot reflexiviteit in de visuele en drie-dimensionale wereld. De architectuur kan daar haar steentje aan bijdragen. Dit houdt in dat de architectuur zich niet kan terugtrekken in een a-historisch houding of mag verkneukelen over de media revolutie. Het programma van het wonen dient voorop te staan. En niet in de eerste plaats de omhulling. De verpakking is niet zaligmakend. Gebeurtenissen, handelingen moeten centraal staan. En daarmee hebben we het over ruimte en tijd, ook wel architectuur genoemd. Helaas zien we in het merendeel van de Europas 3 plannen dat de handelingen die zich afspelen in de woning en de stad maar nauwelijks tot architectonische oplossingen leiden. Het is eerder andersom. Vandaar dat het ook niet uitzonderlijk is dat bijna alle plannen keurig netjes het minimumexistenz en de middenklasse woning als uitgangspunt accepteren. Het lijkt erop dat architecten in dienst zijn van de verpakkingindustrie. Architecten kunnen natuurlijk niet de huidige condities ontkennen. Maar is het niet mogelijk door gebruik te maken van de huidige condities, so called eeuwige waarden en wat dies meer zij, een wonen te lokaliseren, dat naast gemeenplaats en poëzie, ruimte creëert voor kritische activiteit ten opzichte van de steeds veranderende status quo?